

λόγος- αντίλογος - διάλογος

Γράμμα στα «Τετράδια» Απάντηση στην «Επιστολή μηδέν»*

ΑΝΤΙΛΟΓΟΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΟΝΙ NEGRI

*ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Τα «Τετράδια» δημοσίευσαν στο τεύχος 8 μια αποκλειστική συνέντευξη του Toni Negri στον Δημήτρη Δεληολάνη με τίτλο Το γεγονός πως εμείς κάναμε λάθος δεν σημαίνει καθόλου πως αυτοί είχαν δίκιο (σελ. 5-20). Στο ίδιο τεύχος δημοσιεύτηκε μια βιβλιοκριτική του Δημήτρη Ιωάννου για το βιβλίο του T. Negri Από τον εργάτη μάζα στον κοινωνικό εργάτη (σελ. 89-95). Η βιβλιοκρισία του Δ. Ιωάννου γέννησε διάφορες αντιρήσεις. Αποτέλεσμα ήταν στο τεύχος 9 να δημοσιευτούν δυο κείμενα επικριτικά για τον Δ. Ιωάννου και τις απόψεις του. Το ένα γράφτηκε από τον Σ. Γεωργίου και δημοσιεύτηκε με τίτλο Ο Toni Negri και η Αυτονομία στόχος των παραδοσιακών πολιτικών δυνάμεων με ιδεολογικό όπλο την τρομοκρατία (σελ. 78-81). Το άλλο ήταν του Χρήστου Νάσιου και δημοσιεύτηκε με τίτλο Η εξέγερση ενάντια στους αντιδραστικούς είναι δίκαιη... ακόμα. Στα κείμενα αυτά ο Δ. Ιωάννου απάντησε στο τεύχος 10 με το εκτεταμένο άρθρο Οι κακοί κοιμούνται ήσυχοι (σελ. 77-88). Θέλοντας να ενημερώσουμε τον άμεσα θιγόμενο, δηλαδή τον Toni Negri, φροντίσαμε να του στείλουμε μια εκτεταμένη περίληψη της συζήτησης, καλώντας τον, στο βαθμό που ήθελε, να πάρει μέρος σε αυτή.

Πράγματι, ο T. Negri ανταποκρίθηκε, στέλνοντας μας τα κείμενα που ο αναγνώστης θα διαβάσει στη συνέχεια.

Μέχρι εδώ θα λέγαμε ότι δεν υπάρχει τίποτα το παράξενο στην ιστορία αυτή, αν δεν βλέπαμε το κείμενο που μας έστειλε ο T. Negri να δημοσιεύεται –και σαν αποκλειστικό μάλιστα– στο περιοδικό «Σχολιαστής», τεύχος 28, σελ. 53-55, Ιούλιος '85.

Γράψαμε στον συγγραφέα ζητώντας του εξηγήσεις. Ιδού η απάντηση:

«Συγγνώμη για το μορντέλο. Δεν φταίω εγώ, σας διαβεβαιώνω. Η απάντηση στην Επιστολή του Μόντρεαλ είναι ένα δημόσιο κείμενο και δεν φανταζόμουν ποτέ ότι θα προκαλούσε πρόβλημα ιδιοποίησης. Δεν είχα στείλει εκείνο το κείμενο στον Νάσιο για να το δημοσιεύσει, αλλά μόνο για να τον πληροφορήσω γύρω από την συζήτηση που διεξαγόταν σε διεθνές επίπεδο, μεταξύ διανοουμένων που συνδέονται με τα ιταλικά χρονικά της αυτονομίας».

Τα πράγματα είναι, νομίζουμε, αρκετά σαφή.

Γιαυτό «περιφρόνησις απόλυτη αρμόζει σ' όλους αυτούς τους θόρυβους, τις έρευνες, τα σχόλια επί σχολίων», όπως θάλεγε και ο Νικόλαος Εγγονόπουλος.

Ο σκεπτόμενος αναγνώστης ας βγάλει τα συμπεράσματά του.

Γράμμα στα «Τετράδια»

Σας εσωκλείω ορισμένο υλικό που μπορεί να φανεί χρήσιμο για να παρέμβω στην πολεμική που διεξάγεται στα «Τετράδια». Πρόκειται για μία «επιστολή μηδέν» που έστειλαν ορισμένοι σύντροφοι του Μόντρεαλ τερματίζοντας ένα σεμινάριο γύρω από τον ευρωπαϊκό εργατισμό που πραγματοποιήθηκε εκεί τον περασμένο Νοέμβριο. Με όρους κατά κάποιον τρόπο μη αυστηρούς, αυτή η επιστολή αντιμετωπίζει μερικά από τα γενικά όρια του εργατικιστικού λόγου. Κατόπιν προτροπής πολλών συντρόφων, απάντησα σ' αυτήν την επιστολή μηδέν με το κείμενο που επίσης σας εσωκλείω. Νομίζω ότι, εξ αιτίας του ιδιαίτερα προκλητικού χαρακτήρα της επιστολής μηδέν, κι άλλες απαντήσεις θα φτάσουν σε λίγο στην καναδική σύνταξη. Σ' αυτήν την περίπτωση θα κυκλοφορήσουμε όλα αυτά τα υλικά. Προς το παρόν σας στέλνω την δική μου επιστολή που θα έπρεπε να συνεισφέρει στην αποσαφήνιση που είχατε ζητήσει, των θεμάτων πάνω στα οποία εργάζομαι. Παίρνω επίσης το θάρρος να σας ζητήσω να προμηθευτείτε το βιβλίο που έγραψα μαζί με τον Φελίξ Γκουατταρί, *Les nouveaux espaces de liberté* και που τώρα εκτυπώθηκε από τον εκδοτικό οίκο «Dominique Bedou».

Σ' ό,τι αφορά τα κείμενα της βιβλιοκριτικής και της πολεμικής μεταξύ των Ιωάννου, Γεωργίου και Νάσιου, δεν μπορώ παρά να συνυπογράψω την κρίση σας: πρόκειται δηλαδή, ειδικά από μέρους του Ιωάννου, για πολεμικές εξ ολοκλήρου προ-

σηματικές. Επικίνδυνος όμως μου φαίνεται ο τόνος (πολύ περισσότερο από την ουσία) του επιχειρήματος, και δεν εκτιμώ πολύ την μυϊκή αντίληψη του Ιωάννου για την δημοκρατία. Τι σημαίνει ότι «μας πλήρωσαν με το ίδιο νόμισμα»;

Απ' ότι γνωρίζω, το δικαίωμα στην αντιπολίτευση, ακόμη και σε μια σθεναρή αντιπολίτευση και σε μια ριζική διαφωνία, γίνονται θεσμικά αποδεκτές, ή – θάλεγα καλύτερα, οργανώνονται απ' τον μηχανισμό του συντάγματος. Ο δημοκρατικός μηχανισμός μπορεί, κατά τη γνώμη μου, να κινηθεί μόνο στην περίπτωση που τα κοινωνικά υποκείμενα προσδιορίζονται το καθένα για λογαριασμό του. Αλλιώς και η δημοκρατία δεν είναι τίποτα άλλο από φενάκη... Πάντως έχω την εντύπωση ότι ο μοντερνισμός του Ιωάννου είναι, παρ' όλα αυτά, πολύ αδύνατος και ότι ο ίδιος δεν κατάλαβε ότι η ειρήνευση μιας ώριμης καπιταλιστικής κοινωνίας προϋποθέτει έναν εξαιρετικό βαθμό καταστολής, μια γενικευμένη προσποίηση σύγκρουσης κι άρα ένα ποσοστό βίας που δύσκολα αποκρύβεται. Αν ύστερα ο ίδιος θέλει να σώσει την ψυχή του κοιτώντας τις αθλιότητες στους λαούς του Τρίτου κόσμου, ας το κάνει: Εγώ πάντα ήξερα ότι με ή χωρίς τον ιμπεριαλισμό, ο διαχωρισμός και η άνιση ανταλλαγή μπορούν να ηττηθούν μόνο στις μητροπολιτικές χώρες. Όλα τ' άλλα είναι ένοχη συνείδηση και φενάκη.

Toni Negri

Απάντηση στην «Επιστολή μηδέν»

«Μεταμοντέρνο» κοινωνικό υποκείμενο, «αμερικανικές» κοινωνικές πρακτικές

Η επιστολή μηδέν του Μόντρεαλ περιέχει δύο αδιαφιλονίκητες διατυπώσεις: ο παλιός εργατισμός ήταν εντελώς ακατάλληλος να εντοπίσει τους μηχανισμούς καπιταλιστικής εκμετάλλευσης του Τρίτου κόσμου· δεύτερον, ο ίδιος ήταν ανίκανος να εξηγήσει την εκμετάλλευση της οικιακής εργασίας – ειδικότερα, εκείνη της γυναίκας. Θα μπορούσαμε ίσως να μετριάσουμε τον τόνο της πολεμικής, υπενθυμίζοντας ότι κάποτε υπήρξαν στιγμές πιο έντονου στοχασμού γύρω απ' τα συμβάντα του Τρίτου κόσμου, κυρίως μεταξύ του 1971 και του 1974 σε σχέση με την πρώτη κρίση του δολλαρίου και του πετρελαίου: σ' εκείνη την περίπτωση η λειτουργία, όχι μόνον αποσταθεροποιητική αλλά και αποδιορθωτική των απελευθερωτικών κινημάτων του Τρίτου κόσμου αναλύθηκε ικανοποιητικά στο θεωρητικό επίπεδο. Θα μπορούσαμε επίσης να υπενθυμίσουμε ότι, πέρα από την θεωρητική συνεισφορά του «κινήματος για την μισθοδότηση της οικιακής εργασίας», υπήρξαν (στους κόλπους του αυτόνομου εργατισμού των τελευταίων ετών της δεκαετίας του '70) σημαντικές αναλύσεις γύρω από την λειτουργία της γυναικείας εργασίας αναπαραγωγής της καπιταλιστικής συσσώρευσης και στην οικοδόμηση της μέσης κοινωνικής αξίας. Αλλά

αυτή η μετρίαση του τόνου της πολεμικής δεν σημαίνει ότι αμφιβάλλουμε για την ουσιαστική ορθότητα της σ' ότι αφορά αυτά τα θέματα.

Διαφορετική όμως μου φαίνεται η κατάσταση όταν η *επιστολή μηδέν* αντιμετωπίζει, για να την εξοβελίσει οριστικά (και διφορούμενα), την συζήτηση γύρω από την σχέση μεταξύ εργασίας και διεύθυνσης. Μου φαίνεται πως η ανάλυση της κρίσης του νόμου της αξίας (καθώς κι εκείνη που αφορά την σχέση μεταξύ της αξίας και της διεύθυνσης) πρέπει να μας οδηγήσει όχι στην εξάλειψη αλλά στον επαναπροσδιορισμό της σχέσης αξίας μεταξύ εργασίας και διεύθυνσης. Οι λόγοι για τους οποίους δεν δέχομαι την απλή εξάλειψη της προβληματικής που προκύπτει από τον νόμο της αξίας είναι πολλοί. Και θα πω αμέσως τώρα εκείνους που έχουν πολιτικό χαρακτήρα. Πρώτα απ' όλα έχω την εντύπωση ότι, από την καπιταλιστική άποψη, η οικονομική επιστήμη (και εκείνη της διαχείρισης) δείχνουν ιδιαίτερη προσοχή προς την πλήρη χρήση του νόμου της αξίας στις πιο παραδοσιακές μορφές λειτουργίες του. Αυτό σημαίνει ότι ο παλιός οικονομικός υλισμός συνεχίζει να λειτουργεί σαν *τομεακή επιστήμη* της εκμετάλλευσης. Είναι λοιπόν πολύ πιθανόν η κριτική σ' αυτήν την καπι-

ταλιστική συμπεριφορά να συνεχίζει να παίζει ένα πολιτικά εξέχοντα ρόλο. Δεύτερον, όταν, από την εργατική σκοπιά, εγκαταλείπεται η κλασική ιδέα γνώσης του κόσμου της εργασίας και μαζί με το ξερό (νόμος της αξίας) καίγεται και το χλωρό (δηλαδή ο προβληματικός ιστός της σχέσης μεταξύ εργασίας και διεύθυνσης), συνήθως καταλήγουμε σε πολιτικά απαράδεκτες θέσεις: στην «αυτονομία της πολιτικής», κι αυτό ερμηνεύεται σαν σοσιαλδημοκρατική προδοσία απ' τα δεξιά ή σαν τρομοκρατικός εξτρεμισμός απ' τα αριστερά, του ταξικού μετώπου.

Αντίθετα, πρέπει να διατηρήσουμε την κεντρικότητα της ανάλυσης της σχέσης μεταξύ εργασίας και διεύθυνσης. Είναι βέβαιο πως ο νόμος της αξίας είναι περιορισμένος: αυτός ορίζει και στερεώνει την μορφή της σχέσης μεταξύ εργασίας και διεύθυνσης μόνο κατά την περίοδο όπου κυριαρχεί η ηγεμονία της εργοστασιακής βιομηχανικής εργασίας. Ιστορικά, η ισχύς του νόμου της αξίας επιβάλλεται, όλο και πιο δύσκολα, στην αλληλουχία των κύκλων εκμετάλλευσης που οδηγεί απ' τις απαρχές της καπιταλιστικής παραγωγής στον τρόπο παραγωγής της «μεγάλης βιομηχανίας». Οι μηχανισμοί «τυπικής συμπερίληψης» της κοινωνίας στο κεφάλαιο επιτρέπουν, κατά την ίδια περίοδο, την λειτουργία του νόμου για το σύνολο της κοινωνίας. Σήμερα αντίθετα, όπως ήδη συνέβη – προσέξτε καλά – κατά την περίοδο της πρωταρχικής συσσώρευσης, ο νόμος της αξίας δεν λειτουργεί σαν γενικός νόμος. Μπορεί, όπως ήδη αναφέραμε, να αποτελέσει μία τομεακή επιστήμη της εκμετάλλευσης αλλά, όπως συνέβαινε ήδη κατά την περίοδο της πρωταρχικής συσσώρευσης, αυτός δεν εξηγεί τον τρόπο παραγωγής ούτε την ηγεμονική μορφή της εκμετάλλευσης. Η κοινωνική διάσταση της εκμετάλλευσης στην εποχή της «πραγματικής συμπερίληψης» της κοινωνίας στο κεφάλαιο (καθώς και ο κοινωνικός προσδιορισμός των συνθηκών πρωταρχικής συσσώρευσης) ξεφεύγουν πράγματι από τον νόμο

της αξίας. Άρα, αν το γεγονός ότι ο νόμος της αξίας δεν λειτουργεί κατά την περίοδο πρωταρχικής συσσώρευσης δεν μας εμπόδισε κατά κανέναν τρόπο να εξετάσουμε πώς, και με πόσο τρόπο και αίμα, το πρωτογενές καπιταλιστικό υποκείμενο ανοικτόδομησε έναν νέο τρόπο παραγωγής, εγκαθίδρυσε δηλαδή μία σχέση μεταξύ εργασίας και διεύθυνσης που στρέβλωνε τον παλιό δεσμό, και ταυτόχρονα έδωσε έμφαση σε μία εξαιρετική νέα δυνατότητα απόσπασης αξίας – έτσι και σήμερα, το γεγονός ότι ο νόμος της αξίας δεν λειτουργεί σε σχέση με την «πραγματική συμπερίληψη» δεν σημαίνει ότι λησμονούμε πως το κέντρο της ανάλυσης πρέπει να παραμείνει η σχέση μεταξύ αξίας και διεύθυνσης δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο διά μέσου της εκμετάλλευσης εξάγεται αξία, όποιες κι αν είναι οι τωρινές διαστάσεις της.

Είναι φανερό ότι τα ζητήματα που μας απασχολούν είναι σήμερα πολύ διαφορετικά απ' εκείνα του παρελθόντος. Να μερικά απ' αυτά: ποια είναι η «αμερικανική» ή «μεταμοντερνική» διάσταση της εκμετάλλευσης; Ποια είναι η «αμερικανική» ή «αντιμπεριαλιστική» διάσταση της απελευθέρωσης; Τι σημαίνει να μιλάμε για «άρνηση της εργασίας» στην εποχή της «πραγματικής συμπερίληψης»; κτλ., κτλ. Όλες όμως αυτές οι ερωτήσεις, παρόλο που μεταφέρουν την ανάλυση ολοκληρωτικά έξω απ' τον αντιπαραγωγικό φορμαλισμό της αξίας, παρόλα αυτά προϋποθέτουν ότι η σχέση μεταξύ εργασίας και διεύθυνσης παραμένει το κεντρικό θέμα μας. Είμαστε πιθανόν ώριμοι να αντικαταστήσουμε το παλιό σχέδιο του «Λένιν στην Αγγλία» (ένα σχέδιο που αποδείχτηκε χρήσιμο για να παρακολουθήσουμε απ' τα μέσα τον μακροχρόνιο μετασχηματισμό που μας έκανε να φτάσουμε μέχρι εδώ) σε ένα νέο σχέδιο κοινωνικής έρευνας και πρακτικής: «Ο Λένιν στη Νέα Υόρκη».

Αντιμετωπίζοντας αυτές τις θεματικές εμείς ξεκινάμε κατέχοντας ένα πλουσιότερο ανεπεξέργαστο υλικό που αφορά και τους δύο πόλους της σχέσης εκμετάλλευ-

σης, δηλαδή και την εργασία και την διεύθυνση. Αυτά τα υλικά είναι ανεπεξέργαστα – κι είναι καλό να παραμείνουν ανεπεξέργαστα, τουλάχιστον μέχρις ότου δεν προκύψει μία ισχυρή κατευθυντήρια ιδέα για την ανασυγκρότησή τους. Το γεγονός όμως ότι είναι ανεπεξέργαστα δεν αναιρεί την δυνατότητα, ή μάλλον την σκοπιμότητα, μιας προκαταρκτικής εργασίας ταξινόμησης. Έτσι, για παράδειγμα, τα θέματα α) του χώρου της *κινητικότητας* του εργατικού δυναμικού, β) του χρόνου της *ευκαμψίας* της εργάσιμης ημέρας, γ) της ποιότητας, δηλαδή της *φύσης* της εργασίας (για παράδειγμα, προβλήματα ορισμού της δύναμης-επιμόνησης,» *General Intellect*», ποιότητα της αφαίρεσης, της ανάγκης, της ηδονής κτλ) – όλα αυτά τα θέματα μπορούν να γίνουν κεντρικά στον δομικό προσδιορισμό της «άρνησης της εργασίας» σε επίπεδο «πραγματικής συμπερίληψης». Και σε εσωτερικό και σε διεθνές επίπεδο, και σε ανώτερο και σε κατώτερο επίπεδο της καπιταλιστικής ανάπτυξης, καθώς και στην ενσωμάτωση και στην εγκαρσιότητα αυτών των επιπέδων. Λέγαμε: «δομικός» προσδιορισμός και όχι «υποκειμενική» λύση, διότι δεν είμαστε σε θέση να προτείνουμε την δεύτερη – αν είμαστε ικανοί να κάνουμε κάτι τέτοιο, να επαναπροτείνουμε δηλαδή την θεματική του υποκειμένου με τις διαστάσεις που σήμερα απαιτούν οι διαδικασίες «πραγματικής συμπερίληψης», θα σημαίνει ότι το πρόβλημα της επανάστασης επανήλθε στην επικαιρότητα – πράγμα που δεν είναι αλήθεια. Κι όμως, η χωροταξική και χρονική εκρηκτική διάχυση της εργασίας και της άρνησης της εργασίας, η αφηρημένη έξαρση της φύσης τους, ανοίγουν τεράστιες δυνατότητες και δρόμους για ένα ξαφνικό ωρίμασμα.

Ας ακολουθήσουμε λοιπόν αυτές τις δυνατότητες. Κι ακολουθώντας τις ας αντιμετωπίσουμε για παράδειγμα το πρόβλημα κι από άλλες οπτικές γωνίες. Στην περίπτωση μας, ας αρχίσουμε να κοιτάμε με μεγάλη προσοχή, χωρίς να εμποδιστούμε απ' τον φетиχισμό του εργοστασίου, την καπιταλι-

στική μορφή της κοινωνικής σύστασης της παραγωγής σήμερα. Θέματα όπως (δ) η φύση του *σταθερού κοινωνικού κεφαλαίου* σήμερα, ή η οργανική κοινωνική σύνθεση κεφαλαίου: όπως (ε) η νέα *σχέση* (και οι νέες τεχνολογίες της) μεταξύ *παραγωγής, αναπαραγωγής, κυκλοφορίας*, κτλ. κτλ. – πολύ καλά, θέματα σαν κι αυτά δεν είναι καθόλου δεδομένα. Αντίθετα μάλιστα: κατά πάσα πιθανότητα ακριβώς απ' την απάντηση που θα δοθεί σ' αυτά τα προβλήματα θα καθοριστεί στο τέλος πώς θ' αντιμετωπίσουμε (ζ) την *φαινομενολογία* εκείνου του κενού γνώσης και αξίας που, στον κόσμο της παραγωγής, συνοδεύεται σήμερα από μια ολοκληρωτική αντιπαράθεση, καταστολή και απειλή καταστροφής – έτσι ώστε ο καπιταλιστικός εγκέφαλος αντιπροσωπεύει εμβληματικά σήμερα (στο δίκαιο, στην διαχείριση του νομισματικού μετώπου, στην συνεχή επανεπιβεβαίωση της αυτονομίας της διεύθυνσης στο χάος των διαχειριστικών, τραπεζιτικών διαδικασιών κτλ.) την κρίση *όλων των σχέσεων* μεταξύ εργασίας και διεύθυνσης, με λίγα λόγια, ξανά την κρίση του νόμου της αξίας, την κριτική πραγματοποίηση της αρνητικής τάσης της καπιταλιστικής παραγωγής...

Μ' αυτά επιστρέφουμε στην εισαγωγή μας, δηλαδή να καθορίσουμε την σχέση μεταξύ κεφαλαίου κι εργασίας, μεταξύ διεύθυνσης και εργατικής δύναμης, εφόσον βρίσκεται *πέρα* από κάθε δυνατή σχέση. Και κατανοούμε τώρα γιατί θελήσαμε ευθύς εξ αρχής να μην παραχωρήσουμε τίποτα στην θεωρία της κρίσης: δεν θέλουμε, πράγματι να ξεχάσουμε την δομική μορφή της κρίσης, τις υλικές διαστάσεις των υποκειμένων και των λειτουργιών που ενεργούν σ' αυτήν, γιατί μόνο αυτή η διαμεσολάθηση στην γνώση μας επιτρέπει να αντιμετωπίσουμε όλη την πρωτοτυπία της κατάστασης. Διότι αυτή είναι μία στιγμή διεκδίκησης της λογικής – με την έννοια ότι η κρίση δεν εξαλείφει την λογική – εξαλείφει τις παλιές σχέσεις που η λογική αποδεχόταν και αγιοποιούσε. Η κρίση εξαλείφει εκείνο τον νόμο της αξίας που

γνωρίζαμε, δεν εξαλείφει τους υλικούς όρους της εκμετάλλευσης. Εξακολουθεί να υπάρχει αυτός που διευθύνει κι αυτός που διευθύνεται αυτός που υποφέρει εξ αιτίας της εργασίας κι αυτός που την απολαμβάνει και πλουτίζει απ' αυτήν. Αφού διαπιστώσαμε λοιπόν τους λογικούς όρους του προβλήματος, η πρωτοτυπία της τωρινής κρίσης συνίσταται στο να κάνουμε εμφανές ότι είναι ούτως ή άλλως αδύνατο να την κατανοήσουμε με διαλεκτικούς όρους. Η διαλεκτική προϋποθέτει μία φαινομενολογία δομικών και συμμετρικών σχέσεων. Εδώ οι σχέσεις είναι πάντα ασυμμετρικές, όταν δεν είναι καταστροφικές. Το σύστημα των σχέσεων παραγωγής κι εκείνο των σχέσεων εξουσίας, δεν αλληλοκαλύπτονται θετικά – όσο για την αλληλοκάλυψη τους σε τελευταία ανάλυση, αυτό μπορεί να συμβεί μόνον με την μορφή του αρνητικού αποτυπώματος. Η διαλεκτική άρνηση προϋποθέτει ένα κριτήριο ομοιογένειας για να καθορίσει την αντίθεση. *Εδώ* η αντίθεση είναι εναλλακτική. Η διαλεκτική διαδικασία είναι γραμμική, *εδώ* κάθε διαδικασία είναι εξ ορισμού ασυνεχής. κτλ. κτλ. Αφού λοιπόν είπαμε αυτά, αφού δηλαδή επιμείναμε ξανά στην οντολογική ποιότητα κάθε ορισμού, μπορούμε τώρα να καταλήξουμε λέγοντας πως αν η κρίση εμφανίζεται ως καταστροφή κάθε σχέσης, τότε η θεωρία παρουσιάζεται ως δυνατότητα να ξεπεράσουμε κάθε διαλεκτική και ως αναγκαιότητα να καταστρέψουμε και τα τελευταία κατάλοιπα μιας φενακισμένης γλώσσας που διείσδυε στην επιθυμία μας και στην σκέψη μας.

Στον παλιό εργατισμό υπήρχε μία κεντρική ιδέα: εκείνη της *τεχνικής και πολιτικής σύνθεσης της εργατικής τάξης* – και γενικά όλων των τάξεων. Υπήρχε ύστερα μία ισχυρή ιδέα, που συμπλήρωνε την λειτουργία της κεντρικής ιδέας: ήταν εκείνη της «ελευθέρως» λειτουργίας της συνολικής εργατικής δύναμης της τάξης, και της ικανότητας της να προπορεύεται της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Η ανάγνωση της καπιταλιστικής ανάπτυξης γινόταν διά μέσου

της ικανότητας της εργατικής τάξης να προηγείται αυτής. «Η μηχανή τρέχει εκεί που ξεσπά η απεργία». Οι εργατικοί αγώνες ήταν το σχέδιο της καπιταλιστικής ανάπτυξης και ταυτόχρονα ήταν το κομπρεσέρ της καταστροφής της. Τώρα μέσα στην κρίση αυτή η αντίληψη της σύνθεσης και της ικανότητας να προπορεύεται είναι παρωχημένη. Η κρίση καταστρέφει κάθε σχέση. Η ιδέα της σύνθεσης είναι ακόμη μία διαλεκτική ιδέα. Πρέπει λοιπόν να αποδεσμεύσουμε την ζοφερή διαλεκτική ανάμεσα στην δυνατότητα της (εργατικής) τάξης να προπορεύεται και την (καπιταλιστική) ανάπτυξη. Πρέπει να αποδεσμεύσουμε αυτή την ζοφερή διαλεκτική, εξακολουθώντας να παραμένουμε *μέσα* στην οντολογία της ανάπτυξης. Εκείνο που δεν υπάρχει πια είναι η σχέση, ή καλύτερα, μία *ορισμένη* σχέση μεταξύ εργασίας και διεύθυνσης – κι όχι οι όροι που αποτελούν αυτήν την σχέση. Οι όροι είναι ξανά παρόντες, υπαρκτοί, ανεξάρτητοι από κάθε διαλεκτική σχέση. Ο πόνος όλης της ανθρωπότητας αντιστέκεται ενάντια σε κάθε διαλεκτική. Πάνω σ' αυτούς τους όρους λοιπόν πρέπει να δουλέψουμε, ή μάλλον, πάνω σ' έναν μόνον απ' αυτούς, στον *όρο εργασίας*, εργατικό δυναμικό, άρνηση της εργασίας, – διότι αυτός είναι ο *μόνος που μπορεί να γίνει ορθολογικά αντιληπτός*. Η καπιταλιστική επιστήμη πράγματι αφού δεν είναι καθ' εαυτού παραγωγική παρά μόνον διαλεκτική και συστηματική, δεν μπορεί να είναι ορθολογική. Όπως κάλλιστα αποδεικνύει η κρίση.

Να ξεπεράσουμε κάθε διαλεκτική σημαίνει να θέσουμε στο προσκήνιο την έννοια της *σύστασης*. Που σημαίνει πως αν οι έννοιες της σύνθεσης και της προκαταβολής ήταν ακόμη διαλεκτικές, εκείνη της σύστασης δεν είναι πια τέτοια: τίθεται εναντίον της διαλεκτικής και η θεμελίωσή της είναι *εναλλακτική*. Η σύσταση είναι μία διαδικασία υποκειμενικής συγκρότησης κι ανασυγκρότησης που ξεφεύγει από κάθε διαλεκτική σχέση με το σύνολο των αντικειμενικών συνθηκών της παραγωγής.

Αυτό δεν σημαίνει ότι αρνούμαστε κάθε σχέση – αλλά είναι εμφανές ότι ο διαχωρισμός της έννοιας είναι ριζικός – και ότι ο διαχωρισμός είναι προϋπόθεση κάθε σύστασης. Η ιδέα της σύστασης είναι λοιπόν η ιδέα μιας *εναλλακτικής κοινωνικής πρακτικής* που επανασυγκροτεί υποκειμενικά τους εκμεταλλεόμενους. Όχι μόνον μ' αυτήν τους την ιδιότητα αλλά κυρίως εφόσον ανοικοδομούν αξίες, ζωή, εξουσία – ξεχωριστά, ανεξάρτητα, εναλλακτικά.

Για ν' αρχίσουμε να είμαστε πιο ξεκάθαροι, λέμε αμέσως ότι η ιδέα της σύστασης δεν είναι μία ηθική ή ουτοπική ιδέα. Είναι αντίθετα μία *ιδέα επιστημονική*. Διότι προϋποθέτει έναν συγκεκριμένο μηχανισμό γνώσης που μπορούμε να υποδείξουμε μ' αυτόν τον τρόπο: σήμερα είναι αδύνατον να εξηγήσουμε όχι μόνον την καπιταλιστική ανάπτυξη (που συχνά δεν υπάρχει) αλλά ούτε καν την απλή αναπαραγωγή του κοινωνικού πλούτου, χωρίς να καταφύγουμε στην έννοια της *κοινωνικής πρακτικής*. Που σημαίνει πως χωρίς την κοινωνική πρακτική, χωρίς την τεράστια ποσότητα δωρεάν εργασίας, ελεύθερης εργασίας που η καπιταλιστική κοινωνία περισυλλέγει και χρησιμοποιεί για να δοξολογήσει την εξουσία της, η καπιταλιστική κοινωνία δεν θα υπήρχε. Η καπιταλιστική κοινωνία, η κοινωνία της «πραγματικής συμπερίληψης», ζει χάρις στην δωρεάν εργασία που οι εργαζόμενοι πολίτες της προσφέρουν. Που όλοι οι εργαζόμενοι, όλων των κλάδων, της προσφέρουν. Το υπέρογκο σταθερό κεφάλαιο που συσσωρεύεται κοινωνικά και που όλοι φροντίζουν – αλλά λίγοι χαιρόνται – αυτό το τεράστιο μερίδιο κοινωνικής εργασίας, είναι πηγή κέρδους – και εξουσίας. Εάν εντοπίσουμε κι εξετάσουμε τις ποσότητες εργασίας που αποσπώνται με τον «φυσιολογικό» μηχανισμό της βιομηχανικής εκμετάλλευσης και τις ποσότητες που αντίθετα χαρίζονται, διά μέσου ατυπικών ή απλώς εθιμικών κανόνων οργάνωσης, στην καπιταλιστική κοινωνία και στην αναπαραγωγή του σταθερού κεφαλαίου που τις οργανώνει – πολύ καλά, τότε θα

διαπιστωθεί κατά πόσο οι δεύτερες ποσότητες ξεπερνούν τις πρώτες. Για το κεφάλαιο αυτές είναι απλό «κοινωνικό εισόδημα». Για το σύνολο των πολιτών είναι υπερπροϊόν εκμετάλλευσης. Αυτή η *ιδιαίτερη διαδικασία εκμετάλλευσης επεκτείνεται* τόσο όσο η πληροφορική εισβάλλει στους μηχανισμούς της παραγωγής και η διανοητική δύναμη-επινόηση γίνεται «ενέργεια» για την ανάπτυξη της παραγωγής. Απ' αυτήν την σκοπιά, κι έχοντας υπ' όψη το μέγεθος των ποσοτήτων για τις οποίες μιλάμε, μπορούμε λοιπόν να καταλήξουμε ότι σήμερα η κοινωνική εργασία, οι *κοινωνικές συστατικές πρακτικές*, καθώς και όλη η εργασία που δεν είναι άμεσα διευθυνόμενη αντιπροσωπεύουν μία *παραγωγική αξιοποιητική νόρμα*, μία νόρμα για την παραγωγή που έχει, στην κοινωνία της «πραγματικής συμπερίληψης», την έννοια του «νόμου της αξίας». Είμαστε λοιπόν θεατές μιας καθόλου ευκαταφρόνητης τροποποίησης του νόμου αυτού, που επιφέρει πολλά επακόλουθα. Για παράδειγμα, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε, πάντα στο γενικό επίπεδο, για μία «τυπική συμπερίληψη» κάτω απ' αυτήν την διάσταση για τις άλλες μορφές αξιοποίησης, που καθ' οποιονδήποτε τρόπο εξακολουθούν επίμονα να υπάρχουν στην κοινωνία μας. Είναι σαφές στην συγκεκριμένη περίπτωση, ότι η βιομηχανική εργασία «τυπικά» συμπεριλαμβάνεται στην κοινωνική εργασία – πράγματι αυτή η εργασία διατηρεί τα χαρακτηριστικά της αλλά δεν θα είχε αξία αν δεν ήταν ήδη προκαθορισμένη στα πλαίσια των κατάλληλων κοινωνικών συνθηκών – που δεν πληρώνονται (επίπεδο εκπαίδευσης και αφαίρεσης του εργατικού δυναμικού, χωροχρονικές συνθήκες της αναπαραγωγής, κοινωνικό επίπεδο διάδοσης της πληροφορικής, κτλ.) – άρα, είναι η κοινωνική πρακτική της σύστασης που σήμερα αξιοποιεί και την εργασία της «μεγάλης βιομηχανίας».

Η έννοια όμως της σύστασης δεν εξαντλεί την δράση του στο πεδίο της γνώσης, καθορίζοντας απλώς την θεμελιακή νόρμα

μιας νέας μορφής της αξίας (και του νόμου της). Αν ήταν έτσι ίσως ακόμη να θρυσκόμασταν μέσα στην διαλεκτική σύγχυση της επιστημολογίας της απελευθέρωσης. Όχι, δεν είναι έτσι: η έννοια της σύστασης είναι κάτι άλλο: που σημαίνει ότι είναι κυρίως πρακτική, έννοια την ίδια στιγμή ηγεμονίας και εναλλακτικής λύσης. Ας διερωτηθούμε τότε: ποιες είναι οι συνθήκες μιας εναλλακτικής κοινωνικής πρακτικής σαν μορφή της επανάστασης στην οποία ο νέος νόμος της αξίας να μπορεί να εκφραστεί στην φάση της πραγματικής συμπερίληψης της κοινωνίας κάτω απ' το κεφάλαιο; Η μάλλον: εάν η έννοια της σύστασης είναι εκείνη μιας κοινωνικής πρακτικής, θεμελιωμένης οντολογικά, που καθορίζει τις συνθήκες για την γνώση του τωρινού μηχανισμού εκμετάλλευσης – πώς μπορεί αυτή να βασίζει την δυνατότητα μιας εναλλακτικής κι επαναστατικής υποκειμεινικότητας;

Υπάρχουν τουλάχιστον τρεις κατευθύνσεις που πρέπει να ερευνησουμε για να απαντήσουμε σ' αυτά τα ερωτηματικά. Πολλές απ' αυτές τις έρευνες, υπενθυμίζω, βρίσκονται σε προχωρημένη φάση επεξεργασίας – η περίοδος καταστολής δεν εμπόδισε την αναλυτική εργασία πολλών συντρόφων – χρειάζεται τώρα να την περισυλλέξουμε, να συγκεντρώσουμε και να γνωστοποιήσουμε τ' αποτελέσματα. Άρα: η πρώτη κατεύθυνση της έρευνας (Α) αφορά τα θέματα που ανήκαν ανέκαθεν στην πάλη των τάξεων: δηλαδή τα θέματα του ημερομισθίου, του καταμερισμού του κοινωνικού πλούτου και κυρίως σήμερα της χρονικής οργάνωσης της εργασίμης μέρας – με λίγα λόγια, τα θέματα της ιδιοποίησης. Ποια είναι, προπαντός στις περιόδους οικονομικής κρίσης, αύξησης του δεσποτισμού, φενάκης και προδοσίας από μέρους των πρώην-προλεταριακών οργανώσεων, η παράνομη ιστορία της εργατικής και προλεταριακής ιδιοποίησης – να, για παράδειγμα, ένα θέμα με τρομερό ενδιαφέρον. Που μας εισάγει στην δεύτερη διάσταση της έρευνας (Β): έρευνα γύρω απ' την εναλλακτική

οργάνωση με την ακριβή έννοια, γύρω απ' την «πρακτική» της κοινωνικής πρακτικής, γύρω απ' την «κοινωνική συνείδηση» της εναλλακτικής λύσης. Ένας υψηλότερος οντολογικής αναφοράς βαθμός χαρακτηρίζει αυτή την διάσταση προλεταριακής συλλογικής ζωής, που ίσως είναι καθοριστική στον προσδιορισμό μιας κοινωνικής πρακτικής εντελώς χειραφετημένης απ' την καπιταλιστική διαλεκτική. Η «πρακτική» της κοινωνικής πρακτικής λογαριάζεται με μία διαφορετική κινητικότητα του εργατικού δυναμικού, με την ολοκληρωτική ελαστικότητα της εργασίμης ημέρας, με την αλλαγή της φύσης και της ποιότητας της εργασίας – τα βάζει στον λογαριασμό σαν υλικό ενός εναλλακτικού σχεδίου κοινωνικής σύστασης. Δεν ξέρω αν ο κομμουνισμός είναι επίκαιρος – σίγουρα ζει στην συνείδηση στις επιθυμίες και στην δράση πολλών ανθρώπων. Ένα επαναστατικό μεταμοντέρνο υποκείμενο δεν απέχει κατά βάθος και τόσο πολύ απ' τον προσδιορισμό. Τρίτη κατεύθυνση της έρευνας (Γ): τα εργαλεία για την πολιτική ρήξη με τον ανορθολογισμό, την καπιταλιστική ενότητα της κοινωνίας, δηλαδή την μεταμοντέρνα καπιταλιστική κοινωνία. Είναι σαφές ότι μπορούμε να φανταστούμε, σ' αυτήν την κατεύθυνση, κάθε στιγμή ρήξης μόνον σαν στιγμή βαθιάς αποδιάρθρωσης της εχθρικής εξουσίας, σαν συνεχή επανιδιοποίηση δικών μας χώρων, πλούτου και αγώνα, σαν συστηματική εμβάθυνση των ασυμμετριών της καπιταλιστικής παραγωγής και εξουσίας – μία συνειδητή και συνεχή χρήση της κρίσης. Είναι εμφανές επίσης ότι δεν χρειάζεται να μιλήσουμε για την απλή αποσταθεροποίηση του εχθρού – αυτή υπάρχει εκ των πραγμάτων, αλλά ακριβώς γι' αυτό είναι επίσης ελεγχόμενη, μπορεί να ενσωματωθεί στις τεχνικές συστηματικοποίησης που εφάρμοσε ο εχθρός για να αναπαράγει τον ανορθολογισμό της κυριαρχίας του.

«Ο Λένιν στην Νέα Υόρκη» δεν είναι η επικαιρότητα της επανάστασης. Παράξοξα θα έπρεπε να πούμε ότι η επανάσταση έγι-

νε ήδη διότι τα αγωνιστικά κινήματα των δεκαετιών του '60 και του '70 απαίρεσαν από το κεφάλαιο κάθε ανανεωτική ικανότητα, στην παραγωγή του κοινωνικού πλούτου, και το καταδίκασαν στον ανορθολογισμό. Άρχισε το τέλος της Αυτοκρατορίας. Πέρα απ' τις παραδοξολογίες, λέμε ότι η επανάσταση σήμερα συνίσταται στο να ριζώσουμε οντολογικά και ηγεμονικά σε μαζικό επίπεδο μία αντ' εξουσία που να είναι αλλαγή στην ζωή. Δεν είναι αλήθεια ότι το ποιος κατέχει την εξουσία είναι αδιάφορο σε σχέση μ' αυτόν τον σκοπό: δεν μπορεί όμως να υπάρξει κατάληψη της εξουσίας παρά μόνον στην βάση μιας βαθύτατης αποδιάρθρωσης της κοινωνικής οργάνωσης του εχθρού, μιας μαζικής επανιδιοποίησης χώρων και μιας εναλλακτικής σύστασης αξιών. Απ' την άλλη δεν είναι αλήθεια πως μπορούμε να καταστρέψουμε την εξουσία μόνον όταν την έχουμε: είναι αντίθετα αλήθεια ότι για να την πάρουμε πρέπει ν' αρχίσουμε να την καταστρέφουμε. Όσο για την επανάσταση, σαν πλήρως παρατεταγμένη άσκηση μιας «πρακτικής της κοινωνικής πρακτικής», είναι πολύ πιο επικείμενη απ' ότι νομίζει κανείς. Κανείς από εμάς δεν κατέχεται από βεβαιότητες πάνω σ' αυτό – αλλά η μεγάλη αλήθεια είναι ότι το μεθύσι του ρηγκανισμού έδειξε σ' όλους πόσο βρωμάει η αντιδραστική εξουσία και ότι άρχισαν ήδη αυθόρμητα και θαθεία να συσσωρεύονται – τουλάχιστον στις συνειδήσεις οι στιγμές ρήξης της καπιταλιστικής τάξης πραγμάτων. Είναι στο πεδίο της επανάστασης που μας επαναφέρει άμεσα η ανάλυση της λειτουργίας της εκμετάλλευσης και της κρίσης της στον Τρίτο κόσμο – μία ανάλυση θεμελιώδης και για να προσδιοριστούν τα θέματα της έρευνας μας πάνω στις μορφές του απελευθερωτικού αγώνα. Σ' αυτό το πε-

δίο (Δ) επιβάλλεται να συγκεντρωθεί και να εμβαθυνθεί συγκεκριμένα η έρευνα.

Το πολιτικό σήμερα προδιαγράφει το κοινωνικό. Το καπιταλιστικό σύνθημα «λιγότερο Κράτος» είναι ένα ηλίθιο «Elatus vocis», τόσο περισσότερο φενακισμένο όσο περισσότερο η κοινωνία συμπεριλήφθηκε προοδευτικά στο κεφάλαιο και στο Κράτος του. Μία φρικτή πλαστογραφία είναι, απ' την άλλη, η έννοια της «αυτονομίας της πολιτικής» – αυτή η σχεδόν εθνικοσοσιαλιστική αυτοόμυνα αντιδραστικών ή ιστορικά ηττημένων και ξεπερασμένων τάξεων. Αντίθετα, σήμερα το πολιτικό έφτασε στο απόγειο της ουσίας του προδιαγράφοντας το κοινωνικό. Η πολιτική είναι μία παραγωγική διάσταση, μία οντολογική δύναμη. Εμείς είμαστε μέσα σ' αυτήν, την κατέχουμε και εντούτοις αυτή η δύναμη μας αφαιρείται. Πρέπει να επέμβουμε δυναμικά στην κατάσταση. Πρέπει να θεωρήσουμε την πολιτική το κατάλληλο όπλο, πρέπει να την οικοδομήσουμε σαν αντιεξουσία, για να απελευθερώσουμε την κοινωνία. Η επανάσταση των μεταμοντέρνων υποκειμένων είναι σίγουρα ανεπίκαιρη – ακριβώς όπως η άνοιξη τους χειμερινούς μήνες.

Προτείνω στον εαυτό μου και στους άλλους φίλους να δουλέψουμε μαζί πάνω στα θέματα (α, β, γ, δ, ε, ζ) και στα σχέδια (Α, Β, Γ, Δ).

Μεγάλο μέρος της εργασίας που ανέφερα εδώ έχει ήδη αρχίσει, κι έφτασε σ' ένα ορισμένο στάδιο τυποποίησης, στο πλαίσιο της συζήτησης και των πολιτικών αναλύσεων των γερμανών GRÜNEN – και ορισμένων απ' τις πιο δραστήριες και έξυπνες οικολογικές ομάδες.

Παρίσι 15 Απριλίου 1985

Toni Negri

Μετάφραση: Δημήτρης Δεληολάνης